

СПОСАБЫ ЗАСВАЕННЯ І СТУПЕНЬ АДАПТАВАНАСЦІ ЛАЦІНСКІХ КРЫЛАТЫХ СЛОЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

С. Ф. Дамінікава

(Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра замежных моў)

У артыкуле разглядаецца ўплыў лацінскіх крылатых слоў на фарміраванне корпуса крылатых слоў і выказаў сучаснай беларускай мовы. Аналізуюцца тыповыя спосабы засваення запазычанняў крылатых слоў, характар і ступень адаптаванасці адзінак розных структурных тыпаў.

Фонд крылатых слоў і выказаў (далей – КС) сучаснай беларускай мовы, як і ў іншых мовах, прадстаўлены разнастайнымі па сваім паходжанні адзінкамі: спрадвечна беларускімі і запазычанымі з розных (славянскіх і неславянскіх) моў. Значная колькасць адзінак паходзіць са старажытных моў – грэчаскай і лацінскай. Адносна невялікая колькасць адзінак (каля 170) зафіксавана ў існуючых фразеаграфічных і парэміяграфічных крыніцах [3; 4; 5; 6]. Аднак дадзеныя паказчыкі, на наш погляд, дастаткова ўмоўныя, бо поўнае апісанне корпуса КС сучаснай беларускай мовы з улікам форм іх функцыянавання і крыніц паходжання застаецца актуальным пытаннем беларускай фразеалогіі і фразеаграфіі.

Большасць лацінскіх КС паходзіць з тэкставых крыніц лацінскай мовы, узыходзіць да розных перыядаў яе існавання і адзначаецца рознай прадуктыўнасцю, параўн. састаў і функцыянаванне КС у рускай мове [2]. Як адзначалася намі ў папярэдніх працах, пераважна перыяды класічнай – «залатой латыні» – і посткласічнай – «сярэбранай латыні» – вызначаюцца адметным багаццем не толькі літаратурных крыніц (празаічных, паэтычных, драматургічных) і знакамітых імёнаў: Марк Тулій Цыцэрон (106 г. – 43 г. да н. э.), Гай Юлій Цэзар (100 г. – 44 г. да н. э.), Публій Вергілій Марон (70 г. – 19 г. да н. э.), Квінт Гарацыій Флак (65 г. – 8 г. н. э.), Публій Авідзій Назон (43 г. да н. э. – каля 18 г. н. э.), Луцый Аннэй Сенека Малодшы (4 г. да н. э. – 65 г. н. э.), Дэцым Юній Ювенал (каля 60 г. – каля 127 г. н. э.), Публій Карнэлій Тацыт (каля 55 г. – 120 г. н. э.), Луцый Апулей (124 г. – 180 г. н. э.), але і пашыранасцю юрыдычных і філасофскіх твораў, навуковых і протанавуковых крыніц, шырокай распаўсюджанасцю эпістальярных тэкстаў [2].

Асобныя лацінскія запазычанні КС ужываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове пераважна ў сваёй арыгінальнай форме, напр.: *Ното sapiens* (назва чалавека як заалагічнага віду); *terra incognita* (надпіс на старажытных геаграфічных картах, якім абазначаліся неадаследаваныя часткі зямной паверхні); *nota bene (NB)* (заўвага ў кнізе, дакуменце, якой пазначаецца той фрагмент тэксту, на які трэба звярнуць асаблівую ўвагу або запомніць). Некаторая частка лацінскіх запазычанняў КС мае эквіваленты, якія функцыянуюць як на мове арыгінала, так і на беларускай мове, напр.: *In vino veritas* і *Ісціна ў віне*; *Sic transit gloria mundi* і *Так мінае зямная слава*; *Cogito, ergo sum* і *Я думаю, значыць існую і інш.*

Аднак асноўная частка лацінскіх запазычанняў КС ужываецца на беларускай мове, напр.: *Грошы не пахнуць* < лац. (<*rescinia*> *Non olet*); *Маўчанне – знак згоды* < лац. *Qui tacet – consentire videtur*; *Нішто чалавечы мне (ім і інш.) не чужое* < лац. *Ното sum; ni<hi>I humani a me alienum puto*.

КС лацінскага паходжання ў структурным плане прадстаўлены рознымі тыпамі адзінак: *словамі*, напр.: *ад яйца*; *ад самага пачатку* < лац. *ab ovo; ab ovo usque ad mala*; *да ведама* < лац. *ad notam*; *з кафедры*; *аўтарытэтная* < лац. *ex cathedra*; *устойлівымі спадчыннямі слоў*, напр.: *або ўсё, або нічога* < лац. *aut Caesar; aut nihil* (словы прыпісваюцца рымскаму імператару-марнатраўцу Калігуле (12 – 41 гг.); *карміцелька-маці, універсітэт* < лац. *alma mater*; *залатая сярэзіна* < лац. *aurea mediocritas* (Гарацыій, «*Carmina*» II, 9, 10); *за і супраць* < лац. *pro et contra*; *рознымі мадэлямі сказаў*, напр.: *Чалавек чалавеку воўк* < лац. *Ното homini lupus est* (Плаўт, «*Asinaria*», 493 – 495); *Прыішоў, убачыў, перамог* < лац. *Veni, vidi, vici* (Цэзар); *Папера не чырванее* < лац. *Epistula non erubescit* (Цыцэрон, «*Ad familiaris*» V, 12, 1); *О, час! О, норавы!* < лац. *O, tempora! O, mores!* (Цыцэрон, «*In Catilinam*» I, 1); *Лепш пазна, чым ніколі* < лац. *Potius sero, quam nunquam* (Цім Лівій, «*Ab urbe condita*» IV, 2, 11). Відавочна вылучаюцца два асноўныя спосабы запазычання КС: пераважна ў мове-рэцыпіенце сярод найбольш вядомых і змястоўна каштоўных выказванняў утвараюцца поўныя калькі або паўкалькі.

Калька – гэта ўтварэнне новай моўнай адзінкі шляхам літаральнага перакладу адпаведнай іншамоўнай адзінкі, напр.: *праўдамі і няпраўдамі* < лац. *per fas et nefas*; *за і супраць* < лац. *pro et contra*; *воляй-няволяй* < лац. *volens nolens*; *ва векі вякоў* < лац. *in saecula saeculorum*; *Рука руку мые* < лац. *Manus manum lavat*; *Чалавек чалавеку воўк* < лац. *Ното homini lupus est*; *Мастацтва вечнае, а жыццё кароткае* < лац. *Ars longa, vita brevis est* і інш.

Паўкалькі – адзінкі, у якіх некаторыя з кампанентаў з’яўляюцца запазычанымі, а іншыя – перакладаюцца, напр.: *уласнай персонай* < лац. *in propria persona*; *на ўсіх правілах мастацтва* < лац. *lege artis*; *да грэчаскіх калёндаў, ніколі* < лац. *ad Kalendas Graecas*; *пусціць ваўка ў аўчарню* < лац. *ovem lupro committere*; *пан ці прапаў* < лац. *aut Caesar, aut nihil*; *Беднасць – не загана* < лац. *Paupertas non est vitium*; *Давярай, але (ды) правярай* < лац. *Fide, sed cui fidas, vide* і інш.

Як можна заўважыць, структурныя асаблівасці КС у значнай меры ўплываюць на тое, якім шляхам адбываецца асіміляцыя ўстойлівых адзінак з мовы-крыніцы.

Семантычная і структурная асіміляцыя назіраецца ў першую чаргу для тых КС, якія прадстаўлены структурай устойлівага словазлучэння, напр.: *ва векі вякоў* < лац. *in saecula saeculorum*. Менавіта большасць такіх адзінак ператвараецца ў поўныя калькі. У той час як для адзінак са структурай сказа тыповымі працэсамі, якія суправаджаюць запазычанне, з’яўляюцца як семантычныя (пашырэнне / звужэнне значэнняў), так і структурныя трансфармацыі, напр.: *Не без граху* < лац. *Nemo sine vitiis nascitur* (літ. *Ніхто не нараджаецца без грахоў*); *Не сілай бярэ, а розумам* < лац. *Ingenio pollet, qui vim natura negavit* (літ. *Розумам валодае той, каму прырода не надала моцы*).

Даволі пашырана для такіх КС і трансфармацыі прэдыкатыўнага цэнтру сказа, напр.: *Воўк кожны год ліняе, а натуры не мяняе* < лац. *Lupus pilum mutat, non mentem*; *Вялікі карабель плавае ў глыбокіх водах* < лац. *Felicitatem ingentem animus ingens decet*; і змена мадальнасці, напр.: *Новых сяброў нажывай, але і старых не забывай* < лац. *Calles antiquos servas veteres et amicos*; *Любіш мяне, дык любі і маё* < лац. *Qui me amat, amat et caret meum*; і трансфармацыя сінтаксічнай канструкцыі цалкам, што абумоўлена рознай прадуктыўнасцю злучальнай або бяззлучнікавай сувязі, напр.: *Вала вяжэць матузом, а чалавека словам* < лац. *Corni bos capitur voce ligature homo*; *Чалавек мяркуе, бог вызначае* < лац. *Homo proponit, sed deus disponit*.

Запазычанні розных тыпаў (пераважна калькаваныя ўстоўлівыя словазлучэнні) выкарыстоўваюцца як сродак запаўнення лакун у юрыдычнай, медыцынскай, філасофскай тэрміналагічнай сістэмах, узбагачаючы фразеалагічны фонд беларускай мовы і пашыраючы магчымасці камунікацыі.

Літаратура

1. Бабичев, Н. Т. Словарь латинских крылатых слов / Н. Т. Бабичев, Я. М. Боровский; под. ред. Я. М. Боровского. – 3-е изд. стер. – Москва: Русск.яз., 1988. – 960 с.
2. Иванова, С. Ф. Латинскія запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад, формы ўжывання і крыніцы паходжання) / С. Ф. Иванова, А. Дз. Цеплякова // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна. – 2010. – № 1. – С. 88–93.
3. Крылатыя выразы ў беларускай мове: ч. 1: 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст.: тлумачальны слоўнік / С. В. Венедиктов [і інш.]. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 136 с.
4. Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалгэвіч. – Гродна: ГрДУ, 2011. – 695 с.
5. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мн.: БелЭн, 2004. – 448 с.
6. Proverbia et dicta: Шестизычыный словарь пословиц, поговорок и крылатых слов / Н. А. Гончарова [и др.]; под. ред. Н. А. Гончаровой. – Минск: Университетское, 1993. – 255 с.